

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ; ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 316.6

DOI <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2024.4/11>**Зубіашвілі І.К.**

Інститут психології імені Г.С. Костюка

Національної академії педагогічних наук України

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена дослідженню теоретичних підходів до визначення сутності психологічного механізму соціалізації, різні підходів до визначення цього поняття. Підкреслюється, що у вітчизняній та зарубіжній психологічній практиці у фахівців немає єдиної думки з приводу інтерпретації поняття, різниці між смисловим навантаженням самих механізмів, змістовної сутності, класифікації та прояву механізму в соціумі. Загалом механізми соціалізації можна розглядати як соціально-психологічні впливи середовища, що безпосередньо сприяють інтеріоризації особистістю зовнішніх групових норм і цінностей. Уточнюється, що психологічний механізм соціалізації – це стабільна система взаємодії різних чинників формування соціальних уявлень і мотиваційної структури індивіда, результатом дії яких є поява закономірного ефекту, а також формування передбачуваних моделей поведінки особи в її соціальній групі. Механізми соціалізації є помічниками для соціалізації особистості при взаємодії з різними агентами та чинниками. Механізми соціалізації вказують на те, в результаті яких процесів, дій відбувається соціалізація людини. Зазначається, що поняття психологічного механізму соціалізації особистості слід відрізнити від понять способу, засобу, методу впливу на неї. На відміну від останніх, психологічний механізм не може бути позитивним чи негативним, хорошим чи поганим. Один і той самий механізм може бути використаний однаково успішно тим, хто ним володіє, як для досягнення благородних, так і злочинних цілей. Основними психологічними механізмами, що забезпечують процес соціалізації особистості, є такі: зараження; наслідування; процес дії; механізм групового тиску; механізм ідентифікації; процеси рефлексії та мотивації; механізм масової сили; соціальна фасилітація та інгібіція; соціальний вплив: переконання та навіювання.

Ключові слова: особистість, психологічний механізм, теоретичні підходи, соціалізація, суспільство.

Постановка проблеми. Ускладнення та нестабільність соціально-економічного середовища життєдіяльності сучасної людини виводять на перший план проблему психологічних механізмів її соціалізації на різних життєвих етапах. Інтерес до досліджень механізмів соціалізації обумовлений швидкими змінами соціально-економічних умов в суспільстві, екстремальними та кризовими подіями в країні, які ставлять молоду людину перед вибором свого місця в системі соціально-економічних відносин. Молодим людям потрібно адаптуватися в надзвичайних умовах воєнного стану в суспільства, знайти та досягнути більш вигідного становища в економічній системі

з позиції своїх стратегічних і тактичних цілей. Саме якість механізму соціалізації визначить міру економічної активності людей не лише в галузі стратегій споживання, але й в соціальній практиці організації життя в цілому. Проблема соціалізації, механізмів успішної соціалізованості молодих людей у кризовій ситуації є значущою і з теоретичної, і з практичної точок зору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уявлення про соціально-психологічні механізми базується на основі положень про соціалізацію особистості, запропонованих Х. Дітмар [6], В. Москаленко [4], Е. Фернамом [6], Т. Шибутані [4], а також наукових праць С. Максименка [2],

Т. Ньюкома [12], Д. Майерса [10], М. Смутьсон [7], Г. Гарда [9], присвячених проблематиці психологічних механізмів і аспектів їх формування. Особливості психологічних механізмів молоді в умовах трансформації суспільства досліджували Н. Дембицька [1] та О. Никоненко [6].

Мета статті полягає у теоретичному дослідженні феномену психологічних механізмів соціалізації особистості.

Виклад основного матеріалу. Інтерес до психологічних механізмів соціалізації не новий в соціальній психології. Особливо помітно він проявляється в психологічній літературі останніх часів. Спеціальне звернення до вивчення того чи іншого психологічного механізму повинно передбачати пошук відповідей принаймні на такі питання: склад і основна функція психологічного механізму, закономірності його генези (умови формування, найбільш суттєві чинники, що визначають його наступне функціонування тощо), причини і характерні ознаки руйнування, старіння і заміни на нові механізми.

Деякі дослідники зазначають, що в період трансформації суспільства в результаті гострої боротьби принципово різних світоглядів, в силу внутрішніх закономірностей розвитку суспільної психології змінюються механізми соціалізації молоді – переважають саме ті з них, які ґрунтуються на аналізі власного досвіду діяльності та досвіду інших людей – успішних однолітків або відомих ділових людей [1, с. 35; 6, с. 148].

Механізми соціалізації є помічниками для соціалізації особистості при взаємодії з різними агентами та чинниками. Механізми соціалізації вказують на те, в результаті яких процесів, дій відбувається соціалізація людини. Існують різні підходи до вивчення та інтерпретації «психологічних механізмів» соціалізації.

Як у вітчизняній, так і в зарубіжній психологічній практиці у фахівців немає єдиної думки з приводу інтерпретації поняття, різниці між смисловим навантаженням самих механізмів, змістовної сутності, класифікації та прояву механізму в соціумі. Тому в межах нашого дослідження виникла потреба узагальнити думки низки вчених, які займалися вивченням психологічних механізмів.

Дослідженнями, що поклали початок вивченню психологічних механізмів стали «Теорія структурного балансу» (Ф. Хайдера) і «Теорія комунікативних актів» (Т. Ньюкомба) [4, с. 256].

На думку вчених, психологічні механізми є своєрідними спеціально організованими умовами, в реалізації яких відбувається цілеспрямований

вплив на поведінку людини у соціумі. Результатом цього процесу є формування ефективних моделей поведінки особи у групі чи групі загалом. При такому підході важливим є той факт, що суб'єктом, котрий здійснює комунікацію, може бути як окремий індивід, так і група індивідів. Автори вказують на важливість участі в процесі соціалізації не окремо взятої особистості, а особистості в процесі взаємодії з іншими в соціумі.

Зазначимо, що загальноприйняті визначення психологічних механізмів практично відсутні, різноманітні психологічні механізми часто наявні в емпіричних дослідженнях, й інколи бувають досить докладно і переконливо описані. Поняття психологічного механізму часто пов'язують з різними проблемами. Зокрема, з проблемою мотивації, для опису процесу внутрішньоособистісних змін та індивідуальних психічних перетворень, зі змінами інтерсуб'єктивними, для регуляції діяльності, забезпечення функціонування психічних процесів за умови використання певних засобів, як функціональні способи перетворення особистості, які закріпилися в її психологічній організації, в результаті яких з'являються різні психологічні новоутворення тощо.

В аналізі системи психологічних механізмів ми орієнтуємося на відомі розробки українських психологів, присвячені дослідженню психологічних механізмів навчання і розвитку (С. Максименко [2], Ю. Машбиць [3], В. Москаленко [4], М. Смутьсон [7] та ін.), в яких розвиток і саморозвиток особистості тлумачиться, зокрема, як розвиток психологічних механізмів, а психологічний механізм – як системне утворення і теоретичний конструкт.

З розвитком соціальної психології як науки, у межах вивчення великих і малих соціальних груп, в класичних психологічних джерелах активно вивчалися такі соціальні процеси й психологічні механізми, як соціальна фасилітація, ідентифікація, соціальний вплив, соціальна інгібіція, наслідування, реактивність поведінки, навіювання, зараження тощо та вивчалися загальнопсихологічні категорії, що відображали особливості особистості, її властивості та процеси, такі як конформізм, мотивація, рефлексія.

Психологи, які займаються вивченням всіх цих процесів і категорій, дійшли висновку, що є закономірності, якими можна управляти для того, щоб коригувати поведінку індивіда. В середині 80-х років ХХ ст. виникла потреба дати назву цьому феномену і його назвали «психологічним механізмом».

Поняття «механізм» виникло у технічній сфері. Дію механізму можна проілюструвати таким простим прикладом: «На дорозі лежать палиця і камінь – це просто предмети, але з'явилася людина, поклала палицю на камінь і створила важіль, тобто найпростіший механізм». Вчені наголошують на тому, що важливою складовою виникнення механізму є створення штучних умов, за яких певні предмети функціонують як механізм, впливаючи на навколишній світ для отримання певних результатів. Механізм – це система тіл, призначена для перетворення руху одного або декількох тіл на необхідні рухи інших тіл.

Отже, для виникнення механізму потрібно впливати на потрібні властивості психіки індивіда, організовуючи важливі умови навколишнього світу. Приклад, який наводять вчені, демонструє змістовну сутність такого процесу як конформізм. Для цього потрібно поєднувати три спеціально організовані умови: перший – конформність (властивість психіки), другий – груповий тиск (спеціально організовані умови, стимул), третій – зміна моделі поведінки індивіда як результат. Цей приклад відображає ефект конформізму.

На думку Д. Майерса, «конформність – це схильність людини до добровільної свідомої (довільної) зміни своїх очікуваних реакцій для зближення з реакцією оточуючих внаслідок визнання більшої їхньої правоти. Це властивість людини легко змінювати свою думку, настанову на щось під впливом групової думки» [10, с. 234]. Також така властивість психіки, як конформність, може виступати як приклад психологічного механізму.

В. Москаленко визначила психологічний механізм як перетворення, за допомогою яких виявляються закономірності їх функціонування та здійснюється соціально-психологічна системність. Перетворення – це зміна закономірностей поведінки індивіда залежно від норм і правил, притаманних для цієї групи, соціального шару чи суспільства, які є унікальними у зв'язку з певними видами діяльності [4, с. 114].

У науковій роботі О. Никоненко дає визначення психологічного механізму як процесу формування соціальних уявлень людини, інтеріоризації нового соціального знання у спеціально організованих, з погляду соціальної психології, умовах, які оптимізують цей процес. Цей механізм має враховувати насамперед загальні закономірності соціальної перцепції та суттєві властивості функціонування когнітивної картини світу людини [6, с. 150].

Отже, базуючись на наявних літературних джерелах, під психологічним механізмом ми розуміємо таку систему організаційно-управлінських процедур, що забезпечують умови, в яких з високою мірою ймовірності виявляються соціально-психологічні закони та закономірності, що забезпечують запланований ефект; це те, що з найбільшою ймовірністю впливає на поведінку людини в соціумі; важливими особливостями психологічного механізму є зміна поведінки людини, інтеріоризація нею соціального знання.

Значимо, що поняття психологічного механізму соціалізації особистості слід відрізнити від понять способу, засобу, методу впливу на неї. На відміну від останніх, психологічний механізм не може бути позитивним чи негативним, хорошим чи поганим. Він або є, або його немає. Один і той самий механізм може бути використаний однаково успішно тим, хто ним володіє, як для досягнення благородних, так і злочинних цілей. Проте, якщо в основу тієї чи іншої методики (навчання, виховання, рекламування, агітування, пропагування тощо) буде покладений не той механізм, який потрібно, очікуваний ефект соціалізації може бути принципово недосяжним.

Розкривши сутність психологічного механізму та давши різні визначення цього процесу, доцільно розглянути їх основні види з огляду на класифікацію різних учених. Узагальнюючи наявні літературні джерела, основними психологічними механізмами, що забезпечують процес соціалізації особистості, є такі: *зараження; наслідування; процес дії; механізм групового тиску; механізм ідентифікації; процеси рефлексії та мотивації; механізм масової сили; соціальна фасилітація та інгібіція; соціальний вплив: переконання та навіювання*. Охарактеризуємо деякі з них.

Безсумнівно, одним із найважливіших психологічних механізмів є малоусвідомлюваний **механізм наслідування** чи неусвідомлене повторення тих зразків поведінки, які демонструються чи є загальноприйнятими у соціальному оточенні індивіда. Це найперший психологічний механізм, з яким знайомиться дитина у сімейному колі чи оточенні однолітків – він забезпечує відтворення однією людиною певних зразків поведінки (дій, вчинків, манер), що мають певне емоційне забарвлення. Г. Тард є засновником теоретичної концепції механізму наслідування [8, с. 91].

У загальних рисах, механізм наслідування є фундаментальним принципом розвитку та існування суспільства, завдяки цьому процесу виникають цінності та групові норми. Цей меха-

нізм аналогічний світовому закону повторення. У тварин цей закон проявляється через спадковість, у людей через наслідування. Чинність цього закону є певним двигуном прогресу.

Розглянемо ще один психологічний механізм – *механізм соціальної ідентифікації*. В. Москаленко визначає цей механізм як практично повне ототожнення індивіда з іншою людиною чи групою людей за допомогою процесу прийняття цінностей та норм, що домінують у ній. Соціальна ідентифікація – когнітивний процес. При цьому механізмі індивід на першому етапі починає відносити себе до певної соціальної категорії, а на наступних відбувається його повне ототожнення з тією чи іншою соціальною спільнотою [4, с. 64].

Також В. Москаленко розглядає інший важливий психологічний механізм [4, с. 67] – *соціальний вплив*. Найчастіше його поділяють на дві частини: *переконання* та *навіювання*. Переконання – реалізація вербального на свідомість індивіда у вигляді аргументації і наступна зміна його поведінки. Навіювання – несвідоме сприйняття інформації індивідом або групою без аналізу та оцінки цієї інформації.

На відміну від переконання і навіювання, що представляють собою цілеспрямований вплив на індивіда або групу, *психічне зараження* (як різновид психологічного механізму) – це вид несвідомого, неусвідомленого впливу людей один на одного, який передбачає передачу насамперед емоційного стану, настрою, і водночас пов'язаних з ними думок і уявлень, що призводить до зміни їхньої поведінки.

Хоча зараження як форма впливу може спостерігатися усюди, де виникає спілкування людей, найбільш яскраві прояви зараження виявляються в дифузних, слабо організованих групах, в кіно-театрах, на стадіонах, концертних залах, на мітингах тощо, де цьому сприяє ритмічний і часто приголомшуючий музичний фон. Зараження здійснюється через передавання психічного настрою, наділеного великим емоційним зарядом.

У кінцевому рахунку зараження призводить до того, що група людей виявляється охопленою єдиним почуттям, єдиним настроєм – радості або горя, захоплення або відчаю, наснаги або зневіри, екстазу або панічного жаху. У цьому стані група стає носієм значної потенційної енергії, яка прагне знайти вихід і, як правило, знаходить його. Однак далеко не завжди форми реалізації цієї енергії є соціально прийнятними. Звідси існує стійке упередження проти прояви крайніх форм психічного зараження.

Різновидом психічного зараження є *інформаційне зараження*, який активно використовують «боти». Наприклад, людину просять поставити лайк якомусь коментарю – там, де було багато лайків, а текст до кінця вона не прочитує (бо навіщо – інші ж поставили) [4, с. 69].

Під постами у соцмережах боти залишають багато емоційних коментарів, які викликають психологічний вплив на особистість у процесі взаємодії, який передає певні настрої, спонукає не через свідомість та інтелект, а через емоційну сферу до зміни думки/настрою. У підсумку зникає критичність до подій та інформації.

Рефлексія також відноситься до психологічних механізмів, що розглядаються нами. Рефлексія – це внутрішній діалог людини із собою, у результаті відбувається усвідомлення індивідом того, як він сприймається партнером зі спілкування. Рефлексія повертає свідомість особистості на саму себе, змушує її перебудувати певним чином своє мислення, свою схему діяльності, спрямувавши погляд всередину себе [11, с. 135].

Шерінг – певним чином організований обмін враженнями в умовах групового обговорення. Цей метод часто застосовується у груповій терапії, різних психологічних тренінгах підвищення згуртованості, демонстрації певної схожості тощо. Шерінг може використовуватися як механізм впливу на нормативні утворення когнітивної картини світу, вирішувати завдання інтеріоризації соціально-нормативних утворень або корекції їх на когнітивному рівні, перетворюючи їх на уніфіковані. Дія цього механізму залежить від сформованих індивідуальних особливостей людини, від особливостей її мотиваційної структури, когнітивної картини світу щодо норм, правил і настанов організаційної поведінки [5, с. 62].

Ще одним психологічним механізмом, що забезпечує соціалізацію особистості є *соціальні настанови або атитюди*. Атитюд – це схильність особистості певним чином сприймати та оцінювати соціально значущі об'єкти, а також готовність особистості до певних дій, що орієнтовані на ці об'єкти [8, с. 46].

Психологічним механізмом економічної соціалізації є також *розділена згода*. Це поняття у 1965 р. ввів Т. Ньюкомб. На його думку, розділена згода – процедура, у якій члени групи у певному порядку висловлюють згоду щодо значущих для групи запитань. У своїй теорії комунікативних актів науковець розробив механізм, який пояснює, яким чином в колективі людей виникає згуртова-

ність, єдність і спільність поглядів між людьми, приязні та неприязні взаємини [12, с. 298].

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що нами було розглянуто основні теоретичні підходи до визначення сутності психологічного механізму соціалізації, різні підходи до визначення цього поняття.

У вітчизняній та зарубіжній психологічній практиці у фахівців немає єдиної думки з приводу інтерпретації поняття, різниці між смисловим навантаженням самих механізмів, змістовної сутності, класифікації та прояву механізму в соціумі. Загалом механізми соціалізації можна розглядати

як соціально-психологічні впливи середовища, що безпосередньо сприяють інтеріоризації особистістю зовнішніх групових норм і цінностей.

На нашу думку, психологічний механізм соціалізації – це стабільна система взаємодії різних чинників формування соціальних уявлень і мотиваційної структури індивіда, результатом дії яких є поява закономірного ефекту, а також формування передбачуваних моделей поведінки особи в її соціальній групі.

Перспективою подальшого дослідження є вивчення соціально-психологічних механізмів економічної соціалізації молоді в умовах воєнного стану.

Список літератури:

1. Дембицька Н. М. Психологія економічної соціалізації школярів : Монографія. Київ: Видавець Позднішев, 2020. 385 с.
2. Максименко С. Д. Актуальні проблеми генетичної психології. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. К., 2019. Т. VIII: Психологічна теорія і технологія навчання. Вип. 10. С. 8–20.
3. Машбиць Ю. І. Психологічні механізми і технологія навчання. К.: Інтерсервіс, 2019. 208 с.
4. Москаленко В. В. Соціалізація особистості: монографія, 2013. Київ: Фенікс. 480 с.
5. Методичні вказівки до практичних і самостійних робіт з дисципліни «Основи соціально-психологічного тренінгу». Суми : Сумський державний університет, 2017. 67 с.
6. Никоненко О. В. Монетарна соціалізація як соціально-психологічний феномен. Зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України «Актуальні проблеми психології». Кіровоград : Імекс – ЛТД, 2013. *Соціальна психологія*. Вип. 6. Книга II. Т. XI. С. 146–154.
7. Смільсон М. Л. Психологічні механізми становлення суб'єктності дорослих у віртуальному просторі: монографія. Київ – Львів : Видавець Вікторія Кундельська, 2021. 180 с.
8. Шахова О.Г. Соціальна психологія особистості: Навч. посібник. Харків: «Контраст», 2019. 116 с.
9. Toews D. «The New Tarde: Sociology after the End of the Social». *Theory Culture & Society*, 2003. Vol. 20 No. 5, 81–98.
10. David Myers and Jean Twenge. *Social Psychology*, 14th Edition, 2022. 440 p.
11. Lefebvre, Henri. *Critique de la vie quotidienne*. Т. II. Fondements d'une sociologie de la quotidieneté, 1961. Paris, L'Arche. 357 p.
12. Newcomb T.M. An approach to the study of communicative acts. *Psychol. Rev.*, 1953, v. 60, p. 293–304.

Zubiashvily I.K. SCIENTIFIC APPROACHES TO UNDERSTANDING OF PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF SOCIALIZATION OF PERSONALITY

The article is dedicated to the study of theoretical approaches to defining the essence of the psychological mechanism of socialization, different approaches to defining this concept. It is emphasized that in domestic and foreign psychological practice, specialists do not have a single opinion about the interpretation of the concept, the difference between the semantic load of the mechanisms themselves, the meaningful essence, classification and manifestation of the mechanism in society. In general, the mechanisms of socialization can be considered as socio-psychological influences of the environment, which directly contribute to the internalization by the individual of external group norms and values. It is clarified that the psychological mechanism of socialization is a stable system of interaction of various factors of the formation of social ideas and the motivational structure of an individual, the result of which is the appearance of a regular effect, as well as the formation of predictable patterns of behavior of a person in its social group. Mechanisms of socialization are assistants for the socialization of an individual when interacting with various agents and factors. Mechanisms of socialization indicate the processes and actions that result in the socialization of a person. It is noted that the concept of the psychological mechanism of personality socialization should be distinguished from the concepts of a way, a means, a method of influencing it. Unlike the latter, a psychological mechanism cannot be positive or negative, good or bad. The same mechanism can be used with equal success by those who possess it,

both to achieve noble and criminal goals. The main psychological mechanisms that ensure the process of socialization of the individual are as follows: infection; imitation; action process; mechanism of group pressure; identification mechanism; processes of reflection and motivation; mass force mechanism; social facilitation and inhibition; social influence: persuasion and suggestion.

Key words: *personality, psychological mechanism, theoretical approaches, socialization, society.*